

JAROSŁAW PACEK
Instytut Bibliograficzny
Biblioteka Narodowa
e-mail: j.pacek@bn.org.pl

POLE SEMANTYCZNE KSIĄŻKI

Dr Jarosław Pacek jest kierownikiem Instytutu Bibliograficznego Biblioteki Narodowej. Jest autorem monografii: *Bibliografia w zmieniającym się środowisku informacyjnym*, (Warszawa, 2010) oraz twórcą i redaktorem serwisów sieciowych związanych z działalnością informacyjną (m.in. Sternik. Słownik terminologiczny z zakresu bibliografii i katalogowania <http://sternik.bn.org.pl/>). Publikuje artykuły naukowe z zakresu problemów bibliografii w środowisku cyfrowo-sieciowym, wpływu Internetu na organizację działalności informacyjnej, zmian nośników informacji, terminologii nauki o informacji.

SŁOWA KLUCZOWE: Terminologia bibliologiczna. Infolingwistyka. Informatologia. Książka. Pole semantyczne.

ABSTRAKT: **Teza/cel artykułu** – Ustalenie aktualnego znaczenia książki w tekstach polsko- i angielskojęzycznych o charakterze kodyfikacyjnym. **Metody badań** – Zebranie korpusu definicji, wybranie kluczowych elementów deskrypcji i wskazanie natężenia występowania poszczególnych cech (znaczeń). **Wyniki/wnioski** – W zbadanym materiale przeważa rozumienie książki jako tworu fizycznego, w dużo mniejszym stopniu rozumiana jest jako medium przestrzeni społecznej i informacyjnej. Wykorzystanie dla badań terminologicznych z zakresu informatologii, językoznawczej teorii pola semantycznego, zakładającej, że każde słowo współwystępuje z innymi w pewnych wyodrębnionych kategoriach znaczeniowych.

WSTĘP

Zastanawiając się nad znaczeniem książki zgadzamy się, że należy ona do najbardziej znanych i rozpowszechnionych międzykulturowo osiągnięć działalności człowieka. Z pewnością jednak jej funkcje, skala oddziaływania i popularność zmieniały się w ciągu dziejów i są obecnie odmienne w róż-

nych środowiskach. Natomiast potoczna wiedza o świecie podpowiada natychmiastowe wyobrażenie fizycznej postaci książki. Na ile jednak nowe media mogą lokować się w tym obrazie, zarówno w naukowym, jak i potocznym odbiorze? Jakie konkretne cechy pomagają odróżnić książkę od innych typów dokumentów i decydują o tym, że można dany obiekt zaliczyć i skatalogować jako książkę właśnie? Z tymi pytaniami mierzą się na co dzień pracownicy bibliotek, archiwów, muzeów i innych instytucji opracowujących dokumenty.

W szerokim ujęciu książka to pewien fenomen kulturowy i jak napisał Krzysztof Migoń – fakt społeczny. Dlatego „w bibliologii użyteczne okazały się takie kategorie poznawcze, jak: <<książka w społeczeństwie>>, <<książka i/a społeczeństwo>>, <<społeczna funkcja książki>>”. Cechą nurtu socjologicznego w badaniach nad książką jest „traktowanie książki (i uniwersum książek) nie tylko jako historycznego i społecznego faktu, lecz także jako aktu, jako nieustannego procesu komunikacji międzyludzkiej i społecznej, jako rzeczywistej i potencjalnej realizacji ról książki” (Migoń, 2008, s. 17).

Istota książki ma z pewnością charakter wielowymiarowy. Antoni Krawczyk, pisząc o jej informacyjnej przestrzeni, wyróżnił dwa podstawowe aspekty. Według niego książkę można postrzegać jako twór fizyczny i wówczas „traktuje się książkę jako samodzielny układ, niepowiązany z innymi układami, będąca jakby zamkniętą monadą. Tak rozumiana książka jest mikroukładem. W tym przypadku przestrzeń książki sprowadza się jedynie do wymiarów fizycznych. Sama fizyczna przestrzeń książki nie przejawia jeszcze żadnej aktywności, choć posiada potencjalne możliwości, ażeby przy zetknięciu się z czytelnikiem stworzyć inny rodzaj przestrzeni różnie określanej, jak np. przestrzenią społeczną, przestrzenią informacyjną książki itp.” (Krawczyk, 2009, s. 16). Dwa aspekty wskazane przez Krawczyka to obszary bardzo istotne dla dociekań naukowych. Należy o nich pamiętać chcąc uzyskać pełny, ontologiczny obraz idei książki. Dwoistość natury książki jest jej specyficzną cechą. Według Małgorzaty Góralskiej „Cielśny i duchowy aspekt istnienia książki stanowi jeden z bardziej charakterystycznych wyznaczników jej kulturowego fenomenu. Treść przekazu autorskiego, spisana w postaci komunikatu tekstowego, dociera bowiem do czytelnika wtedy, gdy następuje jego fizyczny kontakt z materiałem publikacji” (Góralska, 2009, s. 85).

Interesujące rozważania dotyczące istoty książki zaprezentował Sebastian Kotuła w publikacji *Komunikacja bibliologiczna wobec World Wide Web* (Kotuła, 2013). Autor wprowadza termin *książkowatość* (jako odpowiednik angielskiego *bookness*) dla nazwania cechy, jaką musi posiadać obiekt, aby można go było uznać za książkę. Wyjaśniając znaczenie terminu, Kotuła wspiera się szeregiem ustaleń innych badaczy i podsumowuje, że na książkowatość składa się triada: „tekst (wydrukowany, zorganizowany i uporządkowany

w określony, tj. książkowy, sposób), materiał (kodeksowa forma, scalona z papierowych kart) oraz czytanie (możliwość obcowania z tak rozumianym tekstem utrwalonym w tak rozpatrywanym materiale, w sensie doświadczenia zmysłami materialnej organizacji tekstu)" (Kotuła, 2013, s. 64). Autor przyznaje, że otwarte pozostaje pytanie, jak zoperacjonalizować tak rozumianą książkowatość, aby można było ją wykorzystać do włączania (lub nie) obiektów do uniwersum książek (Kotuła, 2013, s. 64).

CELE, METODA I TEZY ARTYKUŁU

Przeznaczeniem niniejszego artykułu, obok rozważań teoretycznych, jest ustalenie aktualnego znaczenia pojęcia książki, reprezentowanego w zbadanych tekstach polsko- i angielskojęzycznych, o charakterze kodyfikacyjnym. Celem etapu prac, których wyniki zaprezentowane są poniżej, nie jest jeszcze zbudowanie wzorcowej definicji książki. Takie zadanie może okazać się szczególnie trudne. Górska zauważyła wręcz, że „Granica, po przekroczeniu której dzieło zaczyna być książką, jest niemożliwa do określenia, stąd też istniejące definicje książki przybliżają nas tylko do jej istoty, nie wyczerpując jednakże w pełni złożoności tego zagadnienia" (Górska, 1997, s. 9). Zadaniem przedstawionych prac jest zbadanie, w jakim stopniu w dostępnym materiale badawczym reprezentowane są oba opisane wcześniej sposoby myślenia o książce, traktujące ją jako twór fizyczny oraz jako medium dla przestrzeni społecznej i informacyjnej. Celem jest również sprawdzenie, na ile w rozumieniu książki odzwierciedlony został postęp technologiczny. Kolejnym istotnym celem artykułu jest również próba ustalenia, czy zebrany materiał może być przydatny np. podczas prac kategoryzacyjnych, katalogowych, bibliograficznych.

Metodą prowadzącą do uzyskania odpowiedzi na pytanie, jakie jest aktualne rozumienie książki, może być zebranie korpusu definicji, zestawienie kluczowych elementów wykorzystywanych do deskrypcji i w dalszym etapie wskazanie natężenia występowania poszczególnych cech (znaczeń). Jest to zabieg, który można scharakteryzować z pomocą językoznawczej teorii pól semantycznych, zakładającej, że każde słowo stanowi element szerszego systemu języka, w którym uwikłane jest w rozmaite związki z innymi słowami i z którymi współwystępuje, w pewnych wyodrębnionych kategoriach znaczeniowych.

Ryszard Tokarski przypomina, że pierwsze prace budujące teorię pól znaczeniowych powstały jeszcze w latach 20. i 30. XX w. zwłaszcza wśród językoznawców niemieckich, takich jak Jost Trier, Walter Porzig i nieco później działający Leo Weisgerber (Tokarski, 2012, s. 361). Do polskich badaczy tego obszaru można zaliczyć Jerzego Bartmińskiego, Zofię Cygal-Krupę, Andrzeja Markowskiego oraz właśnie Tokarskiego.

Według Tokarskiego „przyjmuje się, że słownictwo danego języka stanowi zwarty system wzajemnie ze sobą powiązanych leksemów. Ten całościowy system rozpada się na mniejsze zespoły słowne, zwane polami znaczeniowymi, które z kolei są zbiorami słów wzajemnie wyznaczających swoje granice znaczeniowe. Każda zmiana leksykalna w obrębie pola, np. usunięcie słowa czy wprowadzenie nowego, musi spowodować semantyczne przekształcenia elementów pozostałych – w formie znaczeniowej ekspansji, zwężenia znaczeniowego lub eliminacji z danego pola. Kształt poszczególnych pól semantycznych, tj. ich zasób słownikowy i wewnętrzne relacje między jednostkami, jest skorelowany z istniejącymi ponad językiem polami pojęciowymi, które pokazują swoiste dla danej kultury czy dla danego języka sposoby ujmowania rzeczywistości. W tym sensie pola semantyczne stają się empirycznie danymi świadectwami właściwego dla danego społeczeństwa językowego rozumienia i ujmowania świata” (Tokarski, 2012, s. 361; zob. też: Tokarski, 2014).

Podobne stwierdzenia znajdujemy w *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego*. Pole semantyczne (znaczeniowe) zostało tutaj zdefiniowane jako „Uporządkowany wewnętrznie pod względem paradygmatycznym i syntagmatycznym zbiór leksemów reprezentujących zbiór pojęć związanych jakimś pojęciem nadrzędnym, np. pojęciem intelektu, piękna, pokrewieństwa, barwy i in.” (Polański, 2003, s. 444). Jak napisano dalej, wspólną cechą wszystkich koncepcji pola semantycznego jest ujmowanie słownictwa jako wewnętrznie zorganizowanego systemu.

Dla opisu analizy przeprowadzonej na potrzeby niniejszego artykułu, przyjmijmy za R. Tokarskim ogólną definicję pola semantycznego: „jako uporządkowanej grupy wyrazów powiązanych przynależnością do wspólnej kategorii znaczeniowej” (Tokarski, 2012, s. 362). Właśnie ta specyficzna zdolność pól semantycznych do rekonstruowania fragmentów obrazu świata użytkowników języka może znaleźć zastosowanie w zbadaniu znaczenia pojęcia książki.

Dla potrzeb badania zebrano zestaw definicji zamieszczonych w źródłach encyklopedycznych i słownikowych, a także w kilku publikacjach o charakterze podręcznikowym. Zbadane pozycje można usytuować w obszarze problemowym bibliologii i informatologii, kilka ma charakter ogólnych opracowań encyklopedycznych. Kompletny wykaz wykorzystanych źródeł znajduje się na końcu artykułu. Wykorzystano publikacje z ostatnich 30 lat, a więc z okresu kiedy do praktyki wkroczyły już nowe technologie informacyjne. Następnie zastosowano indeksowanie swobodne do wyboru słów kluczowych, kodujących zawartość definicji. Zebrane w ten sposób dane zostały poddane analizie jakościowej z wykorzystaniem metody indukcyjnej. Wyniki pogrupowano w ramach utworzonych kategorii, w których porządek słów wyznaczony został częstotliwością ich występowania w definicjach. W efekcie uzyskano zespół elementów o różnym stopniu po-

wtarzalności, które wskazywane są jako typowe dla książki i mogą ją wyróżniać na tle innych typów dokumentów.

Zastosowaną metodę można uznać za zbliżoną do indeksowania lingwistycznego/syntaktycznego, którą Wiesław Babik charakteryzuje (w odniesieniu do metod automatycznego indeksowania dokumentów), jako wykorzystującą „automatyczną analizę językową w celu wyróżnienia w tekście dokumentu wyrażen informacyjnie ważnych, znaczących dla jego treści” (Babik, 2013, s. 42). Badania przedstawiane w niniejszym artykule lokują się także na obszarach dziedzin infolingwistyki, oraz bibliolingwistyki (Migoń, Skalska-Zlat, 1995). W odniesieniu do infolingwistyki Babik stwierdza, że „Powodem jej uprawiania jest potrzeba dostosowania sposobów prezentacji informacji do oczekiwań jej odbiorców, niezbędność zmian w interfejsach wyszukiwawczych oraz konieczność rezygnacji z kontroli semantycznej na rzecz słownictwa swobodnego, niekontrolowanego, czyli słów kluczowych, i/lub wyszukiwania pełnotekstowego” (Babik, 2013, s. 43-44).

Na zebranych materiale definicyjnym przeprowadzona została operacja, którą można porównać do swoistego oznaczenia tagami, co oznacza, że z treści poszczególnych definicji wybrane zostały znaczące swobodne słowa kluczowe. Należy przy tym podkreślić, że odnotowane zostały pojedyncze wskazania wybranej cechy książki, bez względu na to, ile razy określony wyraz (lub inne wyrazy, wyrażające dane znaczenie) pojawiał się w tekście jednej definicji. Celem była obserwacja znaczenia terminu książka, ujętego w definicjach, nie zaś tworzenie listy frekwencyjnej określonych słów kluczowych. Niektóre słowa kluczowe wyszczególnione w badaniu zostały utworzone, mimo że nie pojawiają się bezpośrednio w tekście, lecz najtrafniej wyrażają znaczenie analizowanego materiału. Zliczenie liczby wskazań na poszczególną cechę (wyrażoną danym słowem kluczowym) pozwoliło na kontrolę prawdziwości następujących tez:

- Możliwe jest wykorzystanie językoznawczej teorii pola semantycznego dla celów badań terminologicznych na obszarze bibliologii i informatologii.
- Zbadanie częstotliwości wykorzystania określonych słów kluczowych w definicjach pozwala wskazać słowa dystynktywne i obligatoryjne, dla rozumienia istoty książki.
- Możliwe jest wyodrębnienie grup (obszarów) znaczeń typowych dla pojęcia książki, poprzez zgrupowanie słów kluczowych, wyrażających pokrewne znaczenia, połączonych ze sobą asocjacyjnie.
- Poprzez porównanie częstotliwości wykorzystania słów kluczowych w wyodrębnionych grupach można ocenić, jakie obszary znaczenia są najbardziej i najmniej typowe dla pojęcia książki (najczęściej i najrzadziej przywoływane w definicjach).

OMÓWIENIE WYNIKÓW

W trakcie prac analizie poddano 24 definicje z polsko- i angielskojęzycznych źródeł informacji, z czego 21 pochodziło ze źródeł o charakterze słownikowym lub encyklopedycznym, zaś 3 pozycje to wydawnictwa o charakterze podręcznikowym. W efekcie analizy z każdej definicji zaindeksowano słowa kluczowe wskazujące cechy, wykorzystane do zdefiniowania badanego obiektu – książki. Wyodrębnionych zostało 105 słów kluczowych, które można uporządkować w dwóch zasadniczych obszarach, ogólnie określonych jako: obszar cech formalnych oraz obszar cech abstrakcyjnych. Obszary te i ich podgrupy, które zostaną szczegółowo omówione w dalszej części artykułu, zestawione ze sobą budują pewną mapę znaczeniową, w granicach której, zawiera się znaczenie desygnatu książki.

UPORZĄDKOWANIE SŁÓW. OMÓWIENIE PIERWSZEJ DZIESIĄTKI

Występowanie określonych znaczeń (wyrażonych tutaj słowami kluczowymi), rozkłada się w sposób odwrotnie proporcjonalny. Oznacza to, że słów, które pojawiały się często w definicjach, jest najmniej, zaś najliczniejszą grupę stanowią słowa, które pojawiały się rzadko, np. tylko jeden raz. Najwyższą popularność polegającą na przywołaniu w szesnastu definicjach, uzyskało jedno słowo. Następnie pojawiają się 2 słowa z liczbą 12 definicji; 2 słowa – z liczbą 10 definicji; 2 słowa – z liczbą 9 definicji; 2 – 8; 2 – 7; 1 – 6; 5 – 5; 7 – 4; 8 – 3; 16 – 2. Najliczniejsza grupa słów przywołanych tylko jednokrotnie (w jednej z 24 definicji), składa się z 57 pozycji.

Pierwszą dziesiątkę najczęściej występujących słów, otwiera *dokument piśmienniczy* (przywołany w 16 z 24 zbadanych definicji). Na resztę listy dziesięciu najczęstszych słów składają się: druk (12 definicji), kodeks (12), dzieło (10), zapis myśli ludzkiej (10), dokument graficzny (9), nieczasopismo (9), papier (8), wydawnictwo zwarte (8), publikacja wielostronicowa (7). Jako jedenaste słowo pojawia się zestaw arkuszy i jest ostatnim z dwóch słów z 7 wystąpieniami.

Wskazana lista zawiera słowa, z którymi książka jest najsilniej kojarzona. Te konotacje są zauważalne nie tylko w słownikowych i encyklopedycznych eksplikacjach, są także obecne w języku profesjonalistów rozmawiających o książce, w literaturze branżowej. Należy przyznać zdecydowanie, że większość z pierwszych dziesięciu słów (aż 8) konstituuje książkę wskazując na jej cechy formalne oraz traktując ją w kategorii materialnego nośnika. Są to słowa o utartym już znaczeniu, jednoznaczne i łatwo rozpoznawalne przez pracowników ośrodków związanych z książką i informacją.

GRUPY CECH „FORMALNYCH” I „ABSTRAKCYJNYCH”

Można dokonać podziału zebranych 105 słów na wyraźnie rysujące się dwie, duże grupy, które już wskazano w przypadku omówienia pierwszej dziesiątki słów. Grupa wszystkich słów „formalnych” odnoszących się do postaci fizycznej zawiera aż 90 słów, zaś grupa słów wyrażających znaczenie książki w kategoriach „abstrakcyjnych” zawiera zaledwie 15 słów.

Nie zmienia tej przewagi zbadanie frekwencji powołań słów w definicjach. Słowa z grupy pierwszej pojawiały się łącznie 241 razy w definicjach, zaś z grupy drugiej 39. Warto jednak odnotować, że w grupie drugiej znalazły się słowa z bardzo wysoką częstością występowania (dzieło – 10 powołań i zapis myśli ludzkiej – 10 powołań). Nie można w tym miejscu jednak pozwolić na interpretację, w której bogactwo repertuaru słów składających się na daną grupę, uznane zostanie za odzwierciedlenie faktycznego stopnia szczegółowości rozpoznania danego obszaru badań związanego z książką. Dla podobnych ocen należałoby przeprowadzić pełniejsze badania naukowe i bibliometryczne. Prezentowane dalej wnioski mogą odnosić się do aktualnej kondycji wiedzy związanej z książką, tylko pod warunkiem przyjęcia założenia, że zawartość definicji stanowi adekwatne odzwierciedlenie tego stanu. Natomiast frekwencja słów, oznaczająca liczbę przywołań w definicjach, może posłużyć do oceny powszechności określonego rozumienia książki, prezentowanego w wydawnictwach informacyjnych, zwłaszcza branżowych. Wiedzę o tym, jakiego typu cechy książki są wskazywane w zbadanym materiale, uzyskamy wydzielając węższe kategorie.

Na wstępie analizy podgrup należy wskazać skrajne ramy liczebności i częstotliwości wystąpienia słów, które dadzą punkt odniesienia do oceny wyników. Najwyższa uzyskana częstotliwość w całym zbiorze 105 słów, wyniosła 107, co oznacza, że słowa najliczniejszej podgrupy złożonej z 41 elementów, były przywołane łącznie 107 razy w 24 definicjach. Można uznać, że zarówno wysoka liczebność oraz częstotliwość są dowodem bardzo istotnej roli znaczenia wyrażonego słowami tej grupy. Z kolei najmniejsza częstotliwość wyniosła 4 i osiągnęły ją dwie grupy składające się każda z 4 słów. Niska liczebność i częstotliwość mogą być wyrazem marginalnej przydatności dla zrozumienia istoty książki.

Wskazane parametry obrazuje tabela.

Tabela 1

Porównanie liczebności i częstotliwości słów w podgrupach

	Grupa „Formalna”	Grupa „Abstrakcyjna”
Liczba podgrup	5	3
Łączna liczba słów	90	15
Łączna częstotliwość słów	241	39

PODZIAŁ SZCZEGÓŁOWY GRUPY „FORMALNEJ”

Uporządkowano tutaj materiał w ramach pięciu podgrup. Zebrano słowa odnoszące się do zawartości obiektu książkowego i powstała w ten sposób podgrupa związana ze strukturą obiektu książkowego „budowa nośnika” – (41 słów); z jego zawartością – „typ zawartości” (17 słów); z postacią i materiałem nośnika – „typ nośnika” (15 słów); z techniką zapisu i odczytu – „tryb odczytu” (11 słów); oraz związane z obiegiem książki – „obieg” (5 słów). Nazwy wyróżnionych grup wzorowane są na terminologii wykorzystanej w zasadach katalogowania RDA („typ zawartości”, „tryb odczytu”, „typ nośnika”), oraz dokumencie MARC 21 Format for Bibliographic Data („typ zawartości”, „tryb odczytu”, „typ nośnika”, „budowa nośnika”). Zostały w tych standardach zastosowane w celu wyróżnienia w rekordach bibliograficznych informacji dotyczących treści, sposobu utrwalenia, fizycznego uporządkowania i manipulowania zasobami. Ramy utworzonych i prezentowanych w niniejszym artykule podgrup są dość szerokie, tzn. zawierają słowa, które pojawiały się w definicjach, choć można je uznać za potoczne lub mało precyzyjne. Są to jednak określenia, które dobrze wyrażają cechy książki wskazywane w badanych definicjach, np. lekki materiał (grupa „typ nośnika”); nie odbitka (grupa „typ zawartości”); odczyt bezpośredni (grupa „tryb odtwarzania”); łatwo przenośna, obszerna (grupa „budowa nośnika”).

Najliczniejszą podgrupą jest „budowa nośnika”, która zawiera 41 następujących słów (liczby podane po słowach oznaczają liczbę definicji, w których słowa przywołano): kodeks 12, nieczasopismo 9, wydawnictwo zwarte 8, publikacja wielostronicowa 7, zestaw arkuszy 7, nie mniej niż 49 stron 5, okładka 5, jeden lub więcej tomów 4, zbiór 4, tabliczka 3, zwój 3, urządzenie magazynujące informacje/nośnik informacji 3, formy odległe w czasie 3, nie mniej niż 64 strony 2, łatwo przenośna 2, forma powszechna 2, nie broszura 3, wkład (zestaw) 2, całość 1, czasopismo 1, część kolekcji bibliotecznej 1, gazeta 1, część tomu 1, egzemplarze 1, ISBN 1, jednostka bibliograficzna 1, karty tytułowe 1, mapa 1, nie gazeta 1, nie akcydens 1, nie film 1, nie mapa 1, nie mniej niż 24 strony 1, nie opowiadanie 1, materiały wprowadzające 1, materiały uzupełniające tekst główny 1, materiały pomocnicze i informacyjne 1, monografia 1, obszerna 1, oprawa spiralna 1, znaczna długość 1.

Liczebność tej grupy świadczy o wysokim znaczeniu struktury książki dla jej poprawnego zrozumienia. Suma częstotliwości tych słów (łącznie 107) potwierdza silne przywiązanie książki do formy kodeksowej, jej odróżnienie od czasopisma, strukturę złożoną z arkuszy i stron, obecność okładki, a także częstą wielotomowość. Na marginesie zasadniczych rozważań można zwrócić uwagę, że zakres pojęcia czasopismo jest również nieostry. Zasadne jest bowiem pytanie: czy pojedynczy tom czasopisma,

ukazującego się rzadko, nieregularnie, zawierający obszerną pracę jednego autora, z własnym tytułem jest jeszcze czasopismem, czy staje się już książką? Inne formy takie jak zwój, czy tabliczka w tym zestawieniu leżą już na peryferiach głównego nurtu rozumienia książki. Rozumienie książki zatem jest dość hermetycznie związane z formą kodeksu. Warto również zwrócić uwagę, na objętość minimum 49 stron, jakie musi posiadać kodeks, aby mógł być uznany za książkę. Jest to najczęstszy parametr, choć wymienia na jest też liczba 64 i 24 stron. Na taki limit wskazują duże wydawnictwa: *International Encyclopedia of Information and Library Science* (Feather, Sturges, 2003). *Harrod's Librarians' Glossary and Reference Book* tłumaczy, że limit 49 stron został ustalony na konferencji UNESCO w 1964 r. (Prytherch, 2005). Słownik *ODLIS* (*Online Dictionary for Library and Information Science*) wskazuje ponadto, że ANSI (American National Standards Institute) włącza publikacje złożone z mniej niż 49 stron, pod warunkiem posiadania twardych okładek (Reitz, 2004). Z kolei Kazimierz Rzewuski w książce *Księgoznawstwo* (Rzewuski, 1987, s. 11) podał nieco inną od powyższych informację, zgodnie z którą za nieperiodyczne (czyli książki i broszury) w 1965 r. UNESCO uznało pozycje zawierające do 64 stron. *Podręczny słownik bibliotekarza* z 2013 r. przywołuje 64 i 49 stron, faworyzując nieco pierwszą opcję: „Wydawnictwo zawierające więcej niż 64 (według innych ustaleń 49) strony w odróżnieniu od broszury” (Czapnik, Gruszka, 2011). Warto odnotować, za słownikiem *ODLIS*, ciekawy casus amerykańskiej poczty, która zastosowała specjalny cennik dla paczek zawierających publikacje o objętości nie mniej niż 24 strony, co najmniej 22 strony zadrukowane materiałami przeznaczonymi do czytania, lub bibliografią i reklamą ograniczoną do zapowiedzi książkowych (Reitz, 2004).

Kolejna podgrupa określona jako „Typ zawartości” zawiera 17 słów, z których najczęstszym jest druk (wystąpienia w 12 definicjach) i dalsze: rękopis 4, elektroniczna 4, fotokopia 2, powielanie mechaniczne 2, pusty (niezapełniony treścią) 2, fotografia 1, maszynopis 1, ksylograf 1, kserograf 1, offset 1, typografia 1, internetowa 1, nie odbitka 1, wydruk innej wersji 1, wirtualna 1, przeznaczenie do zapisu 1. Łączny wynik częstotliwości słów tej grupy to 37. Jak widać, druk jest podstawowym sposobem utrwalania zawartości książkowej, wciąż mocno dystansującym inne techniki. Choć w tej grupie zaznaczają się już nowoczesne, elektroniczne technologie, lecz ich recepcja w definicjach jest mało powszechna. Książka elektroniczna stoi tu na tej samej pozycji co książka rękopiśmienna.

Następną grupą pod względem liczebności jest „Typ nośnika” z 15 słowami: papier 8, pergamin 6, jednostka fizyczna 5, trwała 5, welinowa 4, twarda oprawa 3, mikrofilm 2, papirus 2, błyszcząca okładka 1, inny materiał 1, lekki materiał 1, kasetta audio/video 1, miękka oprawa 1, nośnik CD 1, obwoluta 1, taśma 1. Łączna częstotliwość tej grupy to 42. Widoczne jest tu silne związanie książki z nośnikami takimi jak papier i pergamin, czyli

tymi, które wykształciły i wpływają nadal na współczesny obraz książki. Książka też ma być trwałą jednostką materialną. Tutaj znów inne techniki nie przebijają się wysoko, aby kształtować współczesne znaczenie książki.

Grupa „tryb odczytu” składa się z 11 słów: dokument piśmienniczy (najwyższy wskaźnik częstotliwości pośród wszystkich słów) 16, dokument graficzny 9, obrazy 4, tekst 3, odczyt bezpośredni 2, paginacja 2, symbole 2, zapis muzyczny 2, mówiona 1, multimedialna 1, wymaga umiejętności czytania i pisania 1. Ta grupa obrazuje najbardziej rozpowszechniony sposób komunikacji z książką: dokument piśmienniczy wypełniony graficznie, nie wymagający dodatkowych narzędzi do odczytu. Multimedialność znajduje się na dalszym planie. Wysoki wspólny wskaźnik częstotliwości – 43, w dużym stopniu jest zbudowany dzięki słowu dokument piśmienniczy. Potwierdza się w ten sposób najmocniejsza rola pisma, kształtująca wciąż niezmienną funkcję książki, polegającą na utrwaleniu myśli, za pomocą słowa pisanego.

Ostatnia grupa wskazuje na „obieg” książki i jego elementy: opublikowanie 4, powielanie 3, czytelnicy i badacze 2, upowszechnienie 2, dystrybucja 1. Ta kategoria pojawiła się łącznie 12 razy w definicjach. Mała liczebność słów tej grupy może wskazywać, że fakt odbioru, wykorzystania książki, jej funkcjonowanie i obieg społeczny nie stanowią w bibliotekoznawstwie ważnego elementu dla zrozumienia, czym książka jest w istocie. Odbiorem książki zajmuje się wyspecjalizowana dyscyplina czytelnictwa. Można wysnuć, być może zaskakujący wniosek, że pomimo kilkudziesięcioletniej historii stawiania odbiorcy w centrum większości procesów bibliotekarskich, wciąż nie dostrzegamy funkcji informacyjnej książki tak wyraźnie, jak historyczno-dokumentacyjnej. Ponadto obieg księgarski, opublikowanie, powielenie, czyli zwielokrotnienie książki to zabiegi, których nie zaliczamy do najistotniejszych w rozpoznaniu, czym książka jest jako taka. Tak więc, można uznać, że nie są to warunki konieczne dla uznania dokumentu za książkę.

SYNTEZA DLA GRUP „FORMALNYCH”

Rozumienie książki poprzez jej cechy formalne, postrzeganie jej jako obiektu fizycznego, przejawia się w kilku głównych obszarach. Definiując książkę postrzega się ją głównie poprzez jej strukturę, zawartość, materiał, z którego jest wykonana, sposób komunikacji z użytkownikiem (system, kod wykorzystany do utrwalenia i odczytu zawartości), oraz w dużo mniejszym stopniu poprzez możliwość jej zwielokrotnienia i obiegu.

Typowa struktura książki to forma kodeksu, zaś typologicznie książkę od innych dokumentów, zwłaszcza czasopism, odróżnia zawartość, nieciągłość ukazywania się i objętość powyżej 49 stron. Podstawowym typem zawartości obiektu książkowego jest druk. Nośnikiem papier, metodą zapisu i odczytu tekst piśmienniczy. Choć wyrażenie tekst piśmienniczy

może wydawać się redundantne, pamiętajmy, że pojęcie tekstu odnosi się nie tylko do pisma. Np. semiotyka posługuje się terminem tekst kultury, którym mogą być wytwory pozajęzykowe. O obiegu książki decyduje opublikowanie, a więc udostępnienie szerokiemu gronu odbiorców i zwielokrotnienie.

Tabela 2

Częstotliwość występowania słów z grupy „formalnych”

Grupa słów formalnych	Liczba słów w grupie	Łączna częstotliwość
Budowa nośnika	41	107
Typ zawartości	17	37
Typ nośnika	15	42
Tryb odczytu	11	43
Obieg	5	12
Łącznie	90	241

PODZIAŁ SZCZEGÓŁOWY GRUPY „ABSTRAKCYJNEJ”

Grupa ta liczy 15 elementów. Na jej wspólną semantykę składają się znaczenia trzech podgrup: „Zawartość książki” (7 słów), „Przeznaczenie książki” (4 słowa) i „Symbolika książki” (4 słowa). Łączny wskaźnik ich częstotliwości wynosi 39. W porównaniu z ogólną częstotliwością i liczebnością słów grupy wcześniej analizowanej widać wyraźną różnicę pomiędzy siłą oddziaływania w definicjach cech formalnych książki oraz abstrakcyjnych wyobrażeń o niej.

Słowa najliczniej reprezentowanej tutaj podgrupy, związanej z „zawartością książki”, są jednakże dość często powoływane w definicjach: zapis myśli ludzkiej 10, dzieło 10, literatura 5, treść 3, nauka 1, wiadomość 1, wiedza 1. Konstytuuje się w ten sposób funkcja książki jako nośnika dla myśli ludzkiej, z obszarów takich jak nauka czy literatura. Istotne jest odnotowanie wysokiego wskaźnika częstotliwości – 31. Podnosi to rangę abstrakcyjnej zawartości książki i świadczy o częstym powoływaniu tego aspektu w zbadanych źródłach. Ma to prawdopodobnie związek z istotną częścią zabiegów bibliotecznych, polegających na opracowaniu rzeczowym. Identyfikacja treściowa to obszar trudny i niezwykle istotny z perspektywy dalszego przetwarzania wiedzy. Dostrzec można pewne podobieństwo między zakresem i częstotliwością tej grupy (łączna częstotliwość 31) a podgrupy „typ zawartości” słów z grupy formalnych (łączna częstotliwość 37). Tkwi tu prawdopodobnie potwierdzenie szczególnego uznania bibliotekoznawstwa i bibliologii dla tego, co jest składnikiem „wewnętrznym” książki, zarówno w wymiarze formalnym jak i abstrakcyjnym.

„Przeznaczenie książki” określone jest następującymi słowami: cele 1, instrument komunikowania się 1, przekracza granice czasu i przestrzeni 1, użytkowa 1. Łączna częstotliwość tej grupy to zaledwie 4. W tej grupie żadne ze słów nie osiągnęło przewagi nad pozostałymi, pod względem częstości występowania. Można dostrzec analogię do nikłej rangi zestawu „obieg” wśród słów „formalnych”. Źródła informacji o konotacji bibliotekoznawczej rzadko rozpatrują książkę w kontekście jej społeczno-komunikacyjnego funkcjonowania.

„Symbolika książki” to ostatnia z wyodrębnionych w zebranych słownictwie grup. Złożona jest z 4 słów: ikoniczny status 1, symbol cywilizacji 1, symbol tradycji religijnej 1, znaczenie kulturowe 1. Poprzez niską statystykę i częstotliwość tej grupy wyraża się brak silniejszego uznania w definiowaniu książki aspektów z zakresu jej funkcji symbolicznej i kulturowej.

SYNTEZA DLA GRUP „ABSTRAKCYJNYCH”

Aspekty kulturowe, symboliczne pomimo ich użyteczności dla uzyskania komplementarnego obrazu książki, o czym pisał cytowany we wstępie K. Migoń, pozostają poza centrum zainteresowania źródeł informacyjnych, nie stanowią istotnego składnika deskrypcji książki. Trafne może być tu spostrzeżenie Małgorzaty Góralskiej: „choć mogłoby się wydawać, że duchowy i intelektualny wymiar książki przedstawia o wiele większe możliwości badawcze, w bibliologicznej interpretacji natury książki liczy się również (a niekiedy przede wszystkim) jej fizyczne oblicze” (Góralska, 2009, s. 86).

Najczęstsze odniesienia nawiązują do abstrakcyjnej zawartości i treści książki, jako zapisu myśli ludzkiej, a więc do dzieła literackiego. Celem książki jest usprawnienie procesu komunikowania się, przenoszenie wiadomości w czasie i przestrzeni. Jej znaczenie wyraża się w pełnieniu funkcji symbolu dla tradycji kulturowej, cywilizacyjnej i religijnej.

Zestawienie łącznej częstotliwości występowania słów poszczególnych grup prezentuje się następująco:

Tabela 3

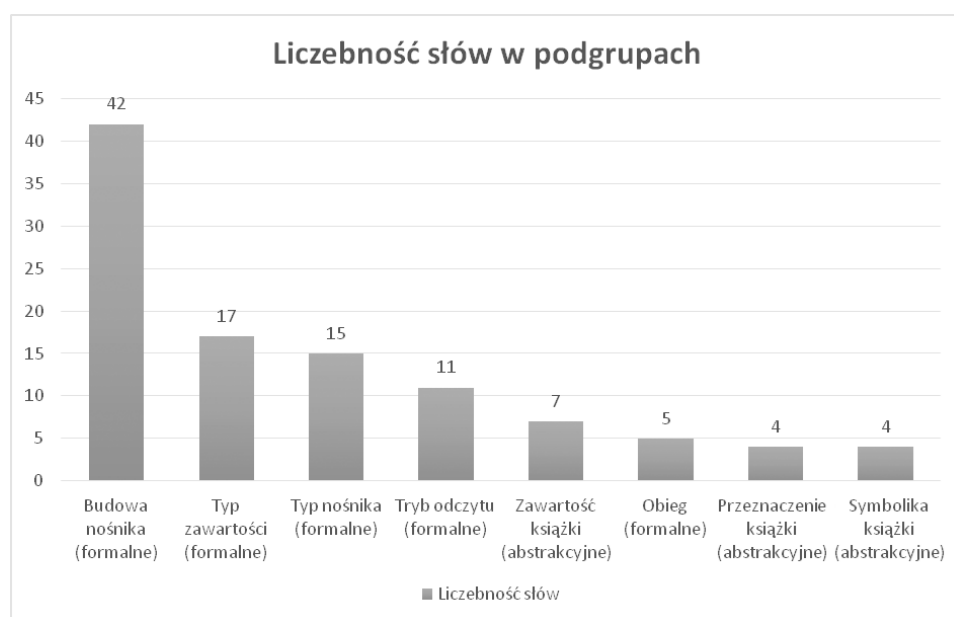
Częstotliwość występowania słów grupy z „abstrakcyjnych”

Grupa słów abstrakcyjnych	Liczba słów w grupie	Łączna częstotliwość
Zawartość książki	7	31
Przeznaczenie książki	4	4
Symbolika książki	4	4
Łącznie	15	39

PODSUMOWANIE I ZAKOŃCZENIE

Wyniki dokonanej analizy pozwalają stwierdzić, że uzasadnione są wskazane na początku artykułu tezy: możliwe jest wykorzystanie językoznawczej teorii pola semantycznego, dla badań terminologicznych z zakresu informatologii i bibliologii; można wskazać słowa dystynktywne i obligatoryjne dla rozumienia istoty książki; można wyodrębnić obszary znaczeń typowych dla pojęcia książki; można ocenić, jakie obszary znaczeń są najbardziej i najmniej typowe dla pojęcia książki.

W ocenie istotności poszczególnych znaczeń oraz liczebności poszczególnych znaczeniowych mogą pomóc dwa wykresy.

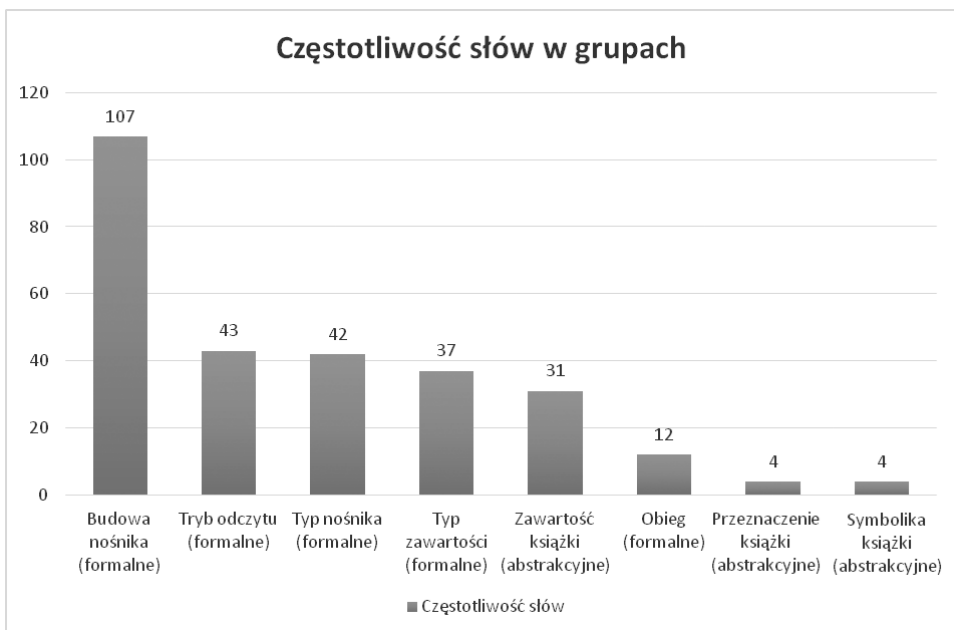
Wykres 1. Liczebność słów w poszczególnych podgrupach

Wykres 1 wskazuje, że spośród wyodrębnionych obszarów rozumienia książki, przywołanych w zbadanych definicjach, najszerszym repertuarem słownictwa dysponuje „budowa nośnika”. Jest więc to obszar, z którego najchętniej czerpią twórcy definicji książki. Z kolei „przeznaczenie” i „symbolika książki” to prawdopodobnie najslabiej rozpoznane obszary. W przypadku liczebności również zaznacza się dominacja podgrup związanych z formalną, materialną postacią nośnika. Jak można zauważyć porównując wykresy 2 i 3, pomimo oczywistego związku, liczebność słów nie przekłada się obligatoryjnie na częstotliwość określonych podgrup (zmiana kolejności grup formalnych). Świadczy to dobitniej o sile znaczenia „zawartości książki”, które mimo niewysokiej liczby reprezentującej je słów, uzyskało znaczącą częstotliwość.

Wykres 2 uwidacznia wyraźnie największą częstotliwość (107) przywołań w definicjach, a więc najwyższą popularność znaczeń z podgrupy „budowa nośnika”, najmniejszą zaś częstotliwość (4) uzyskaną przez dwie podgrupy związane z „przeznaczeniem” i „symboliką książki”. Wykres obrazuje również zdecydowaną dominację grup formalnych w rozumieniu istoty książki. Wyjątek stanowi podgrupa „zawartość książki”, która potwierdza rozumienie książki jako nośnika fizycznego, lecz używanego dla przechowywania niematerialnej zawartości, czyli treści intelektualnych.

Ocena wyników analizy prowadzi do odnotowania pewnego paradoksu. Pomimo przewagi materialnego, fizycznego i formalnego ujęcia w rozumieniu książki, trudno odnaleźć definicję na tyle wyczerpującą, aby można było algorytmicznie dokonać selekcji i odróżnić książkę od innych typów dokumentów. Obiekty, których powszechnie nie zaliczymy do książek, mogą spełniać warunki wyznaczone poprzez zastosowanie listy wskazanych wyżej cech. Na przykład broszura stanowi dokument piśmienniczy, drukowany. Posiada zwartą formę kodeksową, wielostronicową i jest wytworzona z papieru. Może być nośnikiem dla dzieła i utrwalac myśl ludzką. Zatem okazuje się, że funkcjonujące, dostępne definicje książki nie stanowią wystarczająco przydatnego narzędzia w działalności bibliotekarskiej.

Obserwacje dokonane na materiale o naukowej proveniencji potwierdzają popularne rozumienie książki, które EWOK uznaje wręcz za potocz-

Wykres 2. Łączna częstotliwość słów zgromadzonych w podgrupach

ne (por.: Birkenmajer, Kocowski, Trzynadlowski, 1971). Jest to rozumienie jednakże wąskie, niewłączające do kategorii książkowości innych postaci niż klasyczne. Dyskutować należy, czy takie ujęcie jest wciąż prawidłowe. Autor artykułu zamierza podjąć się zbadania w podobny sposób, potocznego rozumienia książki przez jej odbiorców, spoza kręgu zawodowo z nią związanego. Może to przynieść cenne obserwacje, mające istotne znaczenie w kontekście wychodzenia naprzeciw oczekiwaniom użytkowników i dostosowywania do ich potrzeb oferowanego bibliotecznego środowiska informacyjnego.

Pomimo faktu obecności problemów związanych z elektronicznymi postaciami dokumentów w szerokim dyskursie na obszarze nauk oraz działalności związanych z informacją, wyniki zaprezentowanej analizy unaczyniają, że rozumienie pojęcia książki nie uległo zmianie i wciąż jest ona postrzegana „klasycznie”. Funkcjonujące definicje naukowe nie stanowią przydatnego narzędzia wspomagającego podejmowanie decyzji o zaliczeniu obiektów do świata książek.

BIBLIOGRAFIA

- Babik, Wiesław (2013). Język naturalny w wyszukiwaniu informacji i problemy jego przetwarzania. *Zagadnienia Informacji Naukowej*, nr 1, s. 37-47.
- Birkenmajer, Aleksander; Kocowski, Bronisław; Trzynadlowski, Jan, kom. red. (1971). *Encyklopedia wiedzy o książce*. Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich, XXII s., 2874 szp.
- Czapnik, Grzegorz; Gruska, Zbigniew oprac. (2011). *Podręczny słownik bibliotekarza*. Warszawa: SBP, Uniw. Łódzki, 612 s.
- Feather, John; Sturges, Paul, ed. (2003). *International Encyclopedia of Information and Library Science*. London, New York: Routledge, 688 p.
- Górska, Małgorzata (1997). Próba analizy pojęcia książki w ujęciu funkcjonalnym, strukturalistycznym i semiologicznym. W: *Ze współczesnych zagadnień nauki o informacji*. Pod red. M. Górnego, P. Nowaka. Poznań: Wydaw. Sorus, s. 9-18.
- Górska, Małgorzata (2009). *Książki, nowe media i ich czasoprzestrzeń*. Warszawa: Wydaw. SBP, 150 s.
- Kotula, Sebastian D. (2013). *Komunikacja bibliologiczna wobec World Wide Web*. Lublin: Wydaw. UMCS., 170 s.
- Krawczyk, Antoni, (2009). Przestrzeń jako kategoria poznawcza przy wyjaśnianiu funkcjonowania książki. W: *Przestrzeń informacyjna książki*. Red J. Konieczna, S. Kurek-Kokońska, H. Tadeusiewicz. Łódź: Wydaw. Biblioteka, s. 15-26.
- Migoń, Krzysztof (2008). O współczesnej sytuacji badawczej w naukach o książce, bibliotece i informacji. *Przegląd Biblioteczny*, z. 1, s. 14-21.
- Migoń, Krzysztof; Skalska-Zlat, Marta (1995). *Bibliolinguistics and bibliometrics – connections and interdependence: theoretical and quantitative analysis*. In: *Fifth International Conference of the International Society for Scientometrics and Informetrics: Proceedings – 1995: June 7-10 1995*. Ed. M.E.D. Koenig, A. Bookstein. Medford, pp. 331-347.

- Polański, Kazimierz, red. (2003). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 731 s.
- Prytherch, Raymond J., ed. (2005). *Harrod's Librarians' Glossary and Reference Book: A Directory of Over 10,200 Terms, Organizations, Projects and Acronyms in the Areas of Information Management, Library Science, Publishing and Archive Management*. Burlington: Ashgate Publishing, Ltd., 753 p.
- Reitz, Joan M. (2004). *ODLIS Online Dictionary for Library and Information Science* [online]. [dostęp: 20.03.2015]. Dostępny w WWW: <http://www.abc-clio.com/ODLIS/odlis_A.aspx>.
- Rzewuski, Kazimierz (1987). *Księgoznawstwo*. Warszawa: Wyd. Szkolne i Pedagogiczne, 301 s.
- Tokarski, Ryszard (2012). *Słownictwo jako interpretacja świata*. W: *Współczesny język polski*. Pod red. J. Bartmińskiego. Lublin: Wydaw. UMCS, 695 s.
- Tokarski, Ryszard (2014). *Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej*. Lublin: Wydaw. UMCS, 371 s.

WYKAZ ŹRÓDEŁ DEFINICJI

- Bednarek, Antoni, red. (2004). *Encyklopedia katolicka*. T. 10. Lublin: Tow. Nauk. KUL, VIII s., 1424 łamy.
- Bieńkowska, Barbara (2005). *Książka na przestrzeni dziejów*. Warszawa: Wydaw. CEBID, 352 s.
- BGAWiS w Gdańsku (2015). *Słownik pojęć bibliotecznych*. [online]. Biblioteka Główna Akademii Wychowania Fizycznego i Sportu w Gdańsku. [dostęp: 20.03.2015]. Dostępny w WWW: <<http://www.bib.awf.gda.pl/index.php/slownik-pojec-bibliotecznych.html>>.
- Czapnik, Grzegorz; Gruszka, Zbigniew oprac. (2011). *Podręczny słownik bibliotekarza*. Warszawa: Wydaw. SBP, Uniw. Łódzki, 612 s.
- Dembowska, Maria, red., (1979). *Słownik terminologiczny informacji naukowej*. Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 237 s.
- Feather, John; Sturges Paul, ed. (2003). *International Encyclopedia of Information and Library Science*. London, New York: Routledge, 688 p.
- Głombiowski, Karol; Świdorski, Bolesław; Więckowska, Helena, red. (1976). *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*. Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 337 s.
- Gupta, Om P. (1994). *Comprehensive Glossary for Library & Information Science: English-Hindi: Hindi-English*. New Delhi: University Grants Commission, 213 p.
- James, Rita (2008). *Lotus Illustrated Dictionary of Library & Information Science*. New Delhi: Lotus Press, 200 p.
- Kawatra, P. S. (2000). *Textbook of Information Science*. New Delhi: APH Publishing, 323 p.
- PN-ISO 5127. *Informacja i dokumentacja. Terminologia* (2005). Warszawa: PKN.
- Prytherch Raymond J., ed. (2005). *Harrod's Librarians' Glossary and Reference Book: A Directory of Over 10,200 Terms, Organizations, Projects and Acronyms in the Areas of Information Management, Library Science, Publishing and Archive Management*. Burlington: Ashgate Publishing, Ltd., 753 p.
- Reitz, Joan M. (2004). *ODLIS Online Dictionary for Library and Information Science* [online]. [dostęp: 20.03.2015]. Dostępny w WWW: <http://www.abc-clio.com/ODLIS/odlis_A.aspx>.
- Rzewuski, Kazimierz (1987). *Księgoznawstwo*. Warszawa: Wydaw. Szkolne i Pedagogiczne, 301 s.

- Sierotwiński, Stanisław (1986). *Słownik terminów literackich. Teoria i nauki pomocnicze literatury*. Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 307 s.
- SSW. Collegium Balticum (2015). *Słownik terminów bibliotecznych*. [online]. Szczecińska Szkoła Wyższa. Collegium Balticum. [dostęp: 20.03.2015]. Dostępny w WWW: <<http://www.cb.szczecin.pl/o-uczelnianach/biblioteka/slownik-terminow-bibliotecznych>>.
- Suraj, V. K., ed. (2005). *Encyclopaedic dictionary of library and information science*. Vol. 1, Delhi: Gyan Publishing House, 906 p.
- Szk. Podst. Nr 26 im. Piastów Śląskich (2013). *Słowniczek pojęć bibliotecznych*. [online]. Szkoła Podstawowa Nr 26 imienia Piastów Śląskich [dostęp: 2.12.2013]. Dostępny w WWW: <<http://strona-arch.zsp12.wroclaw.pl/content/view/560/105/>>.
- Wasilewski, Juliusz (2000). Edukacja czytelnicza i medialna. Niezobowiązujący słownik niektórych pojęć. *Biblioteka w Szkole*, nr 3, s. 1-36.
- Watters, Carolyn (1992). *Dictionary of Information Science and Technology*. Boston: Academic Press, 300 p.
- Wikipedia. *The Free Encyclopedia* (2015). [online]. [dostęp: 20.03.2015]. Dostępny w WWW: <<http://en.wikipedia.org/>>.
- Wikipedia. *Wolna encyklopedia* (2015). [online]. [dostęp: 20.03.2015]. Dostępny w WWW: <<http://pl.wikipedia.org/>>.
- Wolarski, Wojciech, red. (2001). *Britannica – edycja polska*. T. 22. Poznań: Kurpisz, 468 s.
- WN PWN (2015). *Encyklopedia PWN* (2015). [online]. Wydaw. Naukowe PWN; [dostęp: 20.03.2015]. Dostępny w WWW: <http://encyklopedia.pwn.pl/>.

Artykuł w wersji poprawionej wpłynął do Redakcji 8 lipca 2015 r.

JAROSŁAW PACEK
Institute of Bibliography
National Library of Poland
e-mail: j.pacek@bn.org.pl

THE SEMANTIC FIELD OF BOOKS

KEYWORDS: Book studies terminology. Inf linguistics. Information science. Books. Semantic field.

ABSTRACT: **Thesis/Objective** – The author intends to identify the current meaning of the book in Polish and English texts of codificational nature. **Research methods** – The collected corpus of definitions served the author to find the key elements of the definitions and their frequency. **Results/Conclusions** – The documents researched show books mostly as physical entities, less often books are understood as the medium of community and information space. The author applies the linguistic theory of the semantic field which holds that each word appears in the context of other words in certain specified categories of meaning.